

GÁNGÓ GÁBOR

Néhány szó egy hallgatag regényről

Eötvös József: A nővérek

Született 1966-ban Székesfehérvárott. 1991-ben végzett az ELTE magyar-történelem szakán. Az Eötvös Collegium tagja, a párizsi École Normale Supérieure vendéghallgatója volt. Az irodalomtudomány kandidátusa (1997), a JATE BTK Filozófia Tanszékének oktatója. Legutóbbi írását az 1998. 11. számunkban közzöltük.

Eötvös József magába zárkózó író. Regényeinek szépsége — intellektuális gazdagsága és a benne foglalt emberi sorsok megszenvedett igazsága — csak akkor tárul fel az olvasó előtt, ha már előzetesen megsejtett valamit szerzőjük személyiségéből, ha azonosult Eötvös életpályájának tragikusan feloldhatatlan, nagy kérdéseivel, s ha megértette e mindvégig a túlhajszoaltságig elfoglalt férfi szorongató magányát, amelyet leveleiben ugyan nagyritkán megszóllaltatott, amelyet azonban regényeiben, éppen ellenkezőleg, olvasói elől eltitkolni próbált. Ugyanakkor az ember megismeréséhez mégis elsősorban ezek a regények nyújtanak kiindulópontot, vagyis azok a szövegek, amelyek a szerzői személyiség rejtőzése miatt maradnak gyakorta némák.

Eötvös maga, sajnálatos módon, nem segít az olvasónak e körben forgó paradoxon feloldásában: regényeiből hiányzik a teremtő nyelviség és a magával ragadó cselekmény: ama két regénypoétikai kellék, amelynek köszönhetően előkészületek nélkül is, akaratlanul is, azonosulhatnánk a regények világával.

Különös mértékben vonatkozik mindez utolsó befejezett regényére, *A nővérekre*. Ebben még korábbi szépirodalmi műveihez képest is sokkal szikárabb a cselekmény, a nyelve pedig... Nos, Eötvössel e szöveg írása közben ugyanaz történik, amit akkor tapasztalunk magunkon, ha belefáradunk az idegen nyelven való beszélgetésbe. Szókincsünk összezsugorodik, mondatfűzésünk, gondolatritmusunk magyarossá válik, és elszibbadt arcizmaink akaratunk ellenére magyar hangokat formálnak az idegen szavak kiejtése közben. Így a fáradt, idősödő Eötvös is, aki 1849-től 1860-ig jobbára német nyelvű értekező prózát ír (az *Uralkodó eszmék* két vastag kötetét is németül írja), utolsó nagyobb szépírói nekirugaszkodásával nemcsak hogy nem fejlődik alkotói eszközeiben, de korábbi költői nyelvéhez sem talál vissza. Anyanyelvén gondolkodva német regényt ír, jóllehet magyar szavakkal.

Irodalomtörténet-írásunk kezdeteitől fogva eredendően ódon-dász beállítódása azonban — szerencsére — nem engedte, hogy a regény újabb kiadások híján végképp az emlékezet peremvidékeire szoruljon, s a meg-megújuló értelmezési kísérletek jelzik, hogy máig nyitott a kérdés, milyen törekvések állnak a regény háttérében, milyen gondolatok foglalkoztatták Eötvöst, akinek e gondo-

latokat *A nővérek*ben, annak minden tanító célzata ellenére, csak félig-meddig sikerült kifejeznie.

A századvég és a századelő Eötvös-interpretátorai irányregénynek tekintették *A nővérek*et. Számos, egymással kimondva-kimondatlanul polemizáló cikk vitatta, Eötvös vajon nevelési, társadalmi avagy éppenséggel lélektani regényt kívánt-e alkotni. Ezzel szemben a kortárs értelmezések — amelyekhez egy korábbi írásában kiegészítő forrásadatokkal a jelen sorok szerzője is csatlakozott — az 1850-es évek politikai viszonyaiban gyökerezteték *A nővérek* alapproblémáját, s olyan „politikai utópiát” (Kulin Ferenc kifejezése) láttak benne, amely a Fekete-birtok százholdas parasztgazdaságával, relativista boldogságfelfogásával megoldási kísérletet kínál a modernizálódó társadalom esélyegyenlőtlenségeire.

A karthauzi mint példa

A jelen esszé kettős kiindulópontból, a szépirodalmi életmű egyik legfontosabb darabja, *A karthauzi*, illetve az eötvösi életrajz felől tesz kísérletet *A nővérek* néhány lehetséges olvasatának vázlatos kimunkálására. Ugyanakkor nem áll szándékában amellet kardoskodni, hogy a szerzői intenciók egymásmellettisége, filológiai érdekesítő, gondolatilag releváns sokszínűsége már azon ténynél fogva, hogy egyetlen regényszöveg része, egységes írói világot eredményeznének. Ellenkezőleg: *A nővérek* legnagyobb strukturális fogyatékosága alighanem az, hogy Eötvös, e gondolati törekvések szerteágazó irányait követve, éppen ezen egész-életményt nem képes olvasóinak nyújtani.

„Néha Karthauzi hangulatomba süllyedek vissza, a különbség csak abban fekszik, hogy a világfájdalom helyébe most saját fájdalmaim léptek.” Eötvös ezen megnyilatkozását, amelyet Szalay Laszlónak írott, 1854. augusztus 12-i levelében tett, a szakirodalom, jóllehet elégszer idézte, valójában mind ez idáig nem vette eléggé komolyan. Pedig *A nővérek*nek ifjúkori regényével, *A karthauzival* fennálló közeli rokonsága az egyik legfontosabb kiindulópont lehet *A nővérek* szerzői szándékainak megértéséhez.

Eötvös valójában már a regény szerkezetének megtervezésekor *A karthauzit* tekintette mintának: mind az, mind pedig a jelen mű négy részre tagolódik, amelyek a szövegét az idilli nyugalom, a vétek, a vezeklés és a kiengesztelődés nagy témáira tagolják, voltaképpen drámai séma alapján. (E szerkezeti tartópilléreket Voinovich Géza mindkét regény esetében a századforduló Eötvös-összkiadásában a folytatólagos fejezetszámozással lebontotta: visszaállításukra az Unikornis Kiadó prózakiadásának köszönhetően kerülhetett sor.) *A karthauziból* ismert más regénytechnikai megoldások is visszaköszönnék *A nővérek* olvasása közben. Ilyen például az a gyakorta (sőt szinte csaknem minden esetben) alkalmazott eljárás, hogy Eötvös a párbeszédek alaptónusát a megvilágítással állítja be: kandallók, gyertyák vagy éppen a napszakok fény-árnyjátéka teremti meg az atmoszférát. Hasonlóképpen átveszi Eötvös korábbi regényéből a szerelmi kudarcélmény feldolgo-

zásának, illetve e folyamat írói megjelenítésének azt a sajátos módszerét, amit a pszichológusok ismétlési kényszernek neveznek, míg a köznyelv egyszerűen így: kutyaharapást szőrével.

A karthauzi, annak ellenére, hogy szerzője huszonévesen jelentette meg, enciklopédikus mű. Életrajzi tekintetben dokumentálja Eötvös tanulóéveinek legfontosabb szakaszát, nyugat-európai utazását, és összegzi az élet egy korszakának, az ifjúkornak valamennyi belső s külső tapasztalatát.

A karthauzi eszmeisége

A belső tapasztalatról való számadás miatt válik *A karthauzi* sajátos „érzelmeik iskolája”-vá: Gusztáv és Júlia fejlődésének legfontosabb élményanyagává ez a bonyolult, többszereplős szerelmi adok-kapok válik. E regényben a társasági élet kritikája szorosan összekapcsolódik a társadalom kritikájával. Előttünk áll, az akkori idők Európáját tekintve igen korszerűen strukturált francia társadalom képe, amely éppen célok nélkül sodródik, hiszen céljait — a júliusi forradalommal, Lajos Fülöp uralomra juttatásával — látzólag elérte. A harmincas évek Franciaországának visszásságaira Eötvös a kor szokásos politikai válaszai — például Stendhal republikánizmusa — helyett közismerten sajátosan személyes, s a magyar viszonyok között is értelmezhető választ ad: az életprogrammá emelt altruizmust.

A felnőtt férfikor regénye

Nyomós érvek szólnak amellett, hogy *A nővérek* mindezen vonatkozásokban *A karthauzi* kései örökösének tekinthető, amely egy újabb életszakasz lezárásának igényével készült, s a *felnőtt férfi* tapasztalatait kívánta összegezni. Némiképp pontosabban: az első regény a szerelmeknek, az utolsó főként a házasságnak a tanulságait osztja meg az olvasókkal. A szerző a maga borús gondolatait e tekintetben alighanem Káldorynak kölcsönzi oda: úgy gondolom, fásultságáért és kommunikációképtelenségéért valójában nem ítéli el, és semmi olyan tettet nem követtet el vele, amit jóvátenni nem, legfeljebb megbocsátani lehetne. Ezen túlmenően persze Eötvös mint családapa is számot ad itt a gyermeknevelés mindennapjairól. Eleddig a regény megközelítői nem hangsúlyozták eléggé, hogy Eötvös a családi élet egyik legelső ábrázolója elbeszélő prózánkban: Jókainak, Kemény Zsigmondnak ehhez nem volt élményanyaga.

Minél több forrással rendelkezünk Eötvös forradalom utáni életéről, annál inkább szemünkbe tűnik *A nővérek* hangsúlyozottan önéletrajzi jellege. Olyan motívumok, mint a menekülés felfordult időkben (mindjárt a regény elején), a betegség állandó jelenléte, az emsi fürdő és leírása, mind-mind megélt élményeken alapulnak. Ahol élettapasztalatra támaszkodhat, ott Eötvös prózája elevenebbé válik. S megfordítva: ahol felfénylik a szöveg, ott a biográfia tényeit gyaníthatjuk a háttérben. Néha, nagyritkán a filológusnak sikerül is e sejtéseit igazolnia. Azt a jelenetet, ahol Ormosyné külföldön tartózkodó leánya levelét várja, majd kézhez vétele után, közönség előtt és szobai magányában, újra és újra

csak olvassa, Münchenben élő, Júlia nevű nővérenek leveleit váró édesanyjáról mintázta Eötvös. Megkerültek ugyanis a tanúk, a levelek, s bennük *A nővérekben* megörökített sűrű, „keresztben írt sorok”.

Lélektani regény

Margitnak, ennek *A karthauzi* Júliájához hasonló, nagy érzékenységgel és részletező kedvvel ábrázolt szereplőnek a megértése összetett feladat. Margit megnyilatkozásaiból derül ki a legvilágosabban, hogy Eötvös társadalomkritikája *A nővérekben* — elsősorban az úgynevezett jó társaság kritikája. Azaz Eötvös „ismét nem tulajdonképpeni értelemben vett politikai, hanem legfőképpen szociálpolitikai választ kínál a társadalom — ezúttal az ipari korszak konfliktusainak bemutatásához még nem eléggé tagolt, s emellett céljai kivételében megakadályozott, és ezért céltalan társadalom — anomáliáira. Eötvös, ha úgy tetszik, egyfelől beletörődik a neoabszolutizmus korának politikai valóságába, másfelől azonban — s ez, azt hiszem, a regény egyik kulcsának tekinthető — az önkényuralom éveinek közéleti eseménytelensége kapóra jön számára, hogy hőseit — éspedig mindenekelőtt Margitot — mint kizárólag a privát szféra élményei és tettei által meghatározott személyeket ábrázolja. Ebből a nézőpontból *A nővérek* kétségkívül hangsúlyozottan lélektani regény, amely természetesen, a modern pszichológia kialakulását megelőző korban — az ember lelki alkátát mint hajlamok, neveltetés és szenvedélyek együttesét írja le.

A Rousseau-hatás

Margit, e minden grófi címe ellenére is tökéletes *polgárasszony* az, aki az ember mint magánember rendeltetésének problémájára a konfliktusokat elsimító s a csalódásokkal megbékítő lehetséges választ kimondja: „Szenvedtünk mindketten. Az élet s az emberek egy időre elkéséríték létünket, de mi mindig szerettük egymást, s végre minden csak ettől függ; s én, ha még egyszer kellene kezdeni életemet, csak azt kérném Istenemtől, hogy múltamat adja vissza. Múltamat minden szenvedéseivel, de azon határtalan boldogsággal is, melyet karjaid között élveztem, s mely reám a jövőben vár.” Margit az elhibázott élet botrányának feloldásához jellegzetesen felvilágosodás kori választ talál: Eötvös kedves, habár gyakorta kritizált szerzőjének, az e műben is többször megszólított Jean-Jacques Rousseau-nak szellemében tesz hitet Margit a halálos ágyán amellett, hogy az ember tetteit elsősorban a szándékok tisztaságán mérik: a balvégzetű következményekre a lelkiismeret ítélőszéke előtt kaphatunk felmentést. Mindig megmaradhat, mondja, a remény, hiszen a szándék esik nagyobb súllyal latba az örök üdvösség mérlegén. Az életpálya eseti tényei közömbösek: „Ha még egyszer kellene kezdeni életemet, csak azt kérném Istenemtől, hogy múltamat adja vissza”.

Másfelől azonban Margit e rousseau-i válasza a polgárasszony életkonfliktusára 1857-ben már mindenképpen kerülőútnak tűnik. Ha Eötvös *A karthauzival* sok tekintetben megelőlegezi Gustave Flaubert egyik nagy regényét, *Az érzelmek iskoláját*, akkor azt is el-

mondhatjuk, hogy *A nővérek* viszont messze esik attól, hogy az éppen vele egy esztendőben megjelenő *Bovaryné* emberi összeüt-közéseit felvállalhassa: Eötvös nem juttatta el Margitot a házasságtörésig. Ki tudja, sejtette-e írás közben, hogy olvasóközönsége „magyar nőktől” még ennyi lelki problémát is sérelmesen sokallani fog? Ritka kutatói szerencse, hogy *A nővéreknek* a regény sajtó alá rendezése során használt példánya, amely annak idején a makiói Casinóé volt, ma pedig a Szegedi Egyetemi Könyvtár tulajdona, egykorú olvasói bejegyzést tartalmaz. A III. könyv harmadik fejezete előtt, vagyis Dárdayné és öccse, Vámosy Vilmos hosszú beszélgetését követően ragadtatta magát valaki a következő, megörökítésre is méltónak tartott kritikai megjegyzésre (melyet a könyvkötő margóvágója szerencsére nem kurtított megfeyjthetlenné): „Ez már a második kötet és még oly kev(és)sel haladt előre Eötvös. Több elev(en)séget, több életet szeretnék belőle kiolvasni. Egy cseppet sem lát(szik) meg a hölgyeken a magyar nő je(lle)me, kedélye stb.”

*A nővérek*be belefoglalt gondolatok közötti feloldhatatlan feszültségek egyike áll itt szemléletesen előttünk. A modern regény felé igyekvő lélekábrázolási kísérleteket éppen az az olvasói kör, az alföldi tanyák és mezővárosok parasztpolgársága utasította el, amelynek életformája a regény társadalmi utópiájának mintájául szolgált. Tudvalevőleg éppen Makó szomszédságában fekszik Orosháza, ahol Eötvös, 1852. február 12-én Szalayhoz írott levelének nevezetes sorai szerint, először találkozott annak a rétegnek a képviselőivel, amelyet a Fekete-családon keresztül követendő társadalmi mintául állított az olvasók elé *A nővérek*ben: „Talán évek óta nem szóltam annyi józan s helyet tökéletesen betöltő emberrel, mint itt, s talán soha nem érzém annyira igazolva nemzeti önérzetemet, mint ez egyszerű gazdák között. — Barátom, mily nép! mily büszke s mégis mily nyájas, mily egyszerű szokásaiban, s mégis mily fogékony minden nemes érzés iránt, mennyire művelt lelkű durva subája alatt, s mi derült minden komolysága mellett.”

Eötvös, úgy tűnik, jól mérte föl, hogy a maga társadalmi állásában, a maga közéleti tekintélyével mélyebbre nem merülhet le a szív örvényeibe. Nem tehetette ezt meg egy olyan olvasóközönség előtt, amely még tíz év múlva is *A kőszívű ember fiai*t, s benne a harminc évig „jég közé” tett, s — többek között ezért — szinte egyenesen a Miasszonyunk alteregójaként felmagasztosuló Baradlayné figuráját fogadta elégedetten, s ugyanakkor döbrent értetlenség vagy közönyös fogadtatás várta azokat, akik a felnevelő közösség elvárásainak és az egyéni alkat sötét erőinek kettős meghatározottságában vergődő embert ábrázolták: Arany Jánost és a *Buda halálát* a hatvanas, Asbóth Jánost és az *Álmok álmódóját* a hetvenes években.

Zárkózott regény *A nővérek*, mert annyi mindenről kell hallgatnia.